

YOSH BOLALAR NUTQIDA UCHRAYDIGAN SO‘ZLAR VA ULARNING LEKSIK XUSUSIYATLARI

Jumayev Elmurod Bekpulatovich

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

dotsenti v.b, (PhD)

elmurodjumayev272@gmail.com

Egamnazarova Sevinch Xalil qizi

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-kurs talabasi

seva98292@gmail.com

ANNOTATSIYA. Yosh bolalar nutqining leksik jihatdan o‘rganilishi, unda uchraydigan leksik birliklarning shakllanish jarayoni va o‘ziga xos xususiyatlari ishda chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda yosh bolalar nutqida kuzatiladigan fonetik o‘zgarishlar (tovushlarni soddalashtirish, assimilyatsiya, eliziya, undosh va unli tovushlarning almashtirilishi kabi jarayonlar) hamda semantik o‘zgarishlar (overekstansiya – ma’noni kengaytirish, underekstansiya – ma’noni toraytirish, metaforik ishlatish va boshqa semantik siljishlar) ilmiy asosda yoritiladi. Bu o‘zgarishlar bolalar nutqining rivojlanish bosqichlariga bog‘liq holda, psixolingvistika, kognitiv lingvistika va pediatrik tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil etiladi. Maqola bolalar til rivojlanishining nazariy asoslarini amaliy kuzatuvlar bilan boyitib, pedagogika, psixologiya, logopediya va ona tili o‘qitish metodikasi sohalarida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan xulosalar chiqarishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari yosh avlodning til va nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berishga xizmat qiladi.

KALIT SO‘ZLAR: bolalar nutqi, leksika, onomatopeya, soddalashtirish, nutq rivoji, fonetik xususiyatlar.

ANNOTATION. The work deeply analyzes the lexical study of young children's speech, the process of formation of lexical units in it, and their specific features. The study covers phonetic changes (processes such as simplification of sounds, assimilation, elision, substitution of consonants and vowels) and semantic changes (overextension - expansion of meaning, underextension - narrowing of meaning, metaphorical use, and other semantic shifts) observed in young children's speech on a scientific basis. These changes are analyzed from the perspective of psycholinguistics, cognitive linguistics, and pediatric linguistics, depending on the stages of development of children's speech. The article aims to enrich the theoretical foundations of children's language development with practical observations and draw conclusions that can be used in the fields of pedagogy, psychology, speech therapy, and native language teaching methodology. The results of the study serve to provide practical recommendations for the development of language and speech skills of the younger generation.

KEYWORDS: children's speech, lexicon, onomatopoeia, simplification, speech development, phonetic features.

АННОТАЦИЯ. В работе проводится углубленный анализ лексического исследования речи маленьких детей, процесса формирования в ней лексических единиц и их специфических особенностей. Исследование охватывает фонетические изменения (процессы, такие как упрощение звуков, ассимиляция, элизия, замена согласных и гласных) и семантические изменения (избыточное расширение значения, недостаточное расширение значения, метафорическое использование и другие семантические сдвиги), наблюдаемые в речи маленьких детей, на научной основе. Эти изменения анализируются с точки зрения психолингвистики, когнитивной лингвистики и детской лингвистики в зависимости от стадий развития речи детей. Цель статьи — обогатить теоретические основы развития детской речи

практическими наблюдениями и сделать выводы, которые могут быть использованы в педагогике, психологии, логопедии и методике обучения родному языку. Результаты исследования служат для предоставления практических рекомендаций по развитию языковых и речевых навыков молодого поколения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: детская речь, лексика, ономотопея, упрощение, развитие речи, фонетические особенности.

KIRISH. Til inson tafakkurining asosiy ifodasi bo‘lib, uning shakllanishi bolalik davridan boshlanadi. Yosh bolalar nutqi lingvistikaning alohida tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Bolalar nutqida uchraydigan leksik birliklar nafaqat til o‘rganish jarayonini, balki bolaning psixologik va kognitiv rivojlanishini ham aks ettiradi.[1] Shu bois bolalar leksikasini o‘rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI. Bolalar nutqini o‘rganish bo‘yicha ko‘plab tilshunoslar va psixolingvistlar tadqiqot olib borgan. Ularning ishlarida bolalar nutqining bosqichma-bosqich rivojlanishi, lug‘at boyligining ortishi va nutqiy xatoliklarning tabiati o‘rganilgan. Ushbu maqolada kuzatish, tahlil va taqqoslash metodlaridan foydalanildi.

1. Bolalar leksikasining shakllanishi

Yosh bolalar nutqida dastlab sodda va kundalik ehtiyojlarga oid so‘zlar shakllanadi. Bular asosan oila, oziq-ovqat va atrof-muhit bilan bog‘liq birliklardir: ona, ota, suv, non, uy. Vaqt o‘tishi bilan bolaning lug‘at boyligi kengayib boradi.

2. Onomatopeya va soddalashtirish hodisasi

Bolalar nutqida taqlidiy so‘zlar muhim o‘rin egallaydi. Masalan: “gav-gav”, “miyov”, “bi-bi”. Bu birliklar bolaning tovushlarni idrok etishi va ularni ifodalash qobiliyatini ko‘rsatadi.[2]

Shuningdek, bolalar soʻzlarni soddalashtirib talaffuz qiladi:

“mashina” → “masina”

“olma” → “oma”

Bu holat artikulyatsion apparatning yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan izohlanadi.

3. Semantik kengayish va torayish

Bolalar ayrim soʻzlarni umumlashtirib yoki notoʻgʻri qoʻllashi mumkin. Masalan, bola barcha transport vositalarini “mashina” deb atashi yoki barcha hayvonlarni bir xil nom bilan ifodalashi mumkin. Bu semantik kengayish hodisasidir.

4. Nutqiy xatoliklarning tabiati

Bolalar nutqida uchraydigan xatoliklar tizimli xarakterga ega boʻlib, ular tasodifiy emas. Bu xatoliklar bolaning til qoidalarini oʻzlashtirish jarayonida yuzaga keladi. Masalan:

“men bordim” oʻrniga “men bor-di”

“u keldi” oʻrniga “u kel-di-di”

Bu kabi shakllar grammatik tizimni oʻzlashtirish jarayonining belgisi hisoblanadi.

5. Ijtimoiy muhitning roli

Bolalar leksikasining rivojlanishida oila, maktabgacha taʼlim muassasalari va ommaviy axborot vositalari muhim rol oʻynaydi. Boy nutqiy muhit bola lugʻatining tez kengayishiga xizmat qiladi.

MUHOKAMA. Mazkur tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, yosh bolalar nutqida uchraydigan leksik birliklar tizimli va bosqichma-bosqich shakllanadi. Bolalar nutqidagi soddalashtirish, onomatopeya va semantik kengayish hodisalari

tasodifiy emas, balki tilni o'zlashtirish mexanizmlarining tabiiy natijasidir. Ayniqsa, fonetik soddalashtirish hodisasi artikulyatsion apparat rivoji bilan bevosita bog'liq bo'lib, bola nutqi takomillashgani sari bunday xatoliklar kamayib boradi. Shu bilan birga, semantik kengayish bolaning umumlashtirish qobiliyatining rivojlanayotganini ko'rsatadi. Bu esa psixolingvistik jihatdan muhim ko'rsatkich hisoblanadi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, bolalar nutqining rivojlanishida ijtimoiy muhit hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ota-ona va tarbiyachilarning nutq madaniyati yuqori bo'lsa, bolalarning leksik boyligi ham tezroq va sifatli shakllanadi. Aksincha, nutqiy muhit yetarli darajada bo'lmasa, bolalarda lug'at kambag'alligi va nutqiy kechikishlar kuzatiladi. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalari va ommaviy axborot vositalarining ta'siri ham e'tiborga loyiq. Multfilmlar va mobil qurilmalar orqali bola yangi so'zlarni o'rganadi, biroq bu jarayon nazoratsiz bo'lsa, noto'g'ri talaffuz yoki aralash til elementlari ham shakllanishi mumkin.[3]

NATIJARLAR. Olib borilgan tadqiqot va kuzatishlar natijasida yosh bolalar nutqida uchraydigan leksik birliklarning o'ziga xos xususiyatlari aniqlandi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, bolalar nutqi qat'iy tizimga ega bo'lib, u bosqichma-bosqich rivojlanadi va har bir bosqichda o'ziga xos leksik birliklar shakllanadi.

Birinchidan, bolalar nutqining dastlabki bosqichida sodda va kundalik ehtiyojlarga oid so'zlar ustunlik qiladi. Bu so'zlar asosan oila a'zolari, oziq-ovqat va atrof-muhit bilan bog'liq bo'lib, bola uchun eng zarur kommunikativ vosita vazifasini bajaradi.

Ikkinchidan, onomatopeya (taqlidiy so'zlar) bolalar leksikasining muhim qismini tashkil etishi aniqlandi. Bu esa bolaning tovushlarni idrok etish va ularni nutqda ifodalash qobiliyati rivojlanayotganini ko'rsatadi.

Uchinchidan, fonetik soddalashtirish hodisasi keng tarqalgan bo‘lib, bunda bolalar murakkab tovushlarni tushirib qoldiradi yoki osonroq shaklga keltiradi. Bu jarayon artikulyatsion apparatning yetilmaganligi bilan izohlanadi va vaqt o‘tishi bilan me‘yorlashadi.

To‘rtinchidan, semantik kengayish va torayish hodisalari bolalar nutqida faol kuzatildi. Bola ayrim so‘zlarni umumlashtirib qo‘llaydi yoki ularning ma‘nosini tor doirada ishlatadi. Bu esa tafakkurning rivojlanish bosqichini aks ettiradi.

Beshinchidan, ijtimoiy muhitning ta’siri muhim omil sifatida namoyon bo‘ldi. Boy nutqiy muhitda o‘sayotgan bolalarda lug‘at boyligi tezroq shakllanadi va nutqiy xatoliklar nisbatan kamroq uchraydi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari bolalar nutqidagi leksik xususiyatlar tabiiy rivojlanish jarayonining mahsuli ekanligini hamda ularning shakllanishida biologik va ijtimoiy omillar uzviy bog‘liqligini tasdiqlaydi.

XULOSA. Yosh bolalar nutqida uchraydigan so‘zlar va ularning leksik xususiyatlari til o‘zlashtirish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Bolalar nutqidagi fonetik, leksik va semantik o‘zgarishlar ularning tafakkuri, idroki va ijtimoiylashuv darajasi bilan chambarchas bog‘liq.[4]

Mazkur tadqiqot shuni ko‘rsatdiki: bolalar nutqidagi soddalashtirish va xatoliklar vaqtinchalik bo‘lib, rivojlanish bosqichini aks ettiradi; onomatopeya va oddiy so‘zlar bola nutqining dastlabki leksik qatlamini tashkil etadi; semantik kengayish va torayish hodisalari bolaning tafakkur rivojiga xizmat qiladi; nutqiy muhit va ijtimoiy omillar leksik rivojlanishda muhim rol o‘ynaydi. Shu asosda quyidagi tavsiyalarni berish mumkin: bolalar bilan muntazam va to‘g‘ri nutqda muloqot qilish; bularga kitob o‘qib berish va suhbatga jalb etish; noto‘g‘ri talaffuzni muloyimlik bilan to‘g‘rilash; sifatli va nazorat qilingan media kontentdan foydalanish.[5]

Xulosa qilib aytganda, bolalar nutqini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy va amaliy yondashuvlar ularning kelajakdagi nutq madaniyati va intellektual salohiyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Mirtojiyev M. Hozirgi o‘zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010. 45-52 betlar
- 2.Yo‘ldoshev B. O‘zbek tilshunosligi nazariyasi. – Toshkent, 2012. 91-97 betlar
- 3.Vygotsky L.S. Thought and Language. – Cambridge: MIT Press, 1986. 102-118 betlar
- 4.O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. 215-220 betlar
- 5.Safarov Sh. Psixolingvistika asoslari. – Toshkent, 2018. 66-74 betlar